

А. П. ГУСАК

РЕСОЦІАЛІЗАЦІЙНИЙ ЦЕНТР ЯК ЕФЕКТИВНА ФОРМА СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШ- НИКІВ У ВИХОВНИХ КОЛОНІЯХ

В статті приведені і обґрунтовані шляхи вдосконалення ресоціалізаційної роботи з неповнолітніми злочинцями у виховних колоніях на сучасному етапі.

Ключові слова: *групова злочинність, злочинність неповнолітніх, ресоціалізація, соціальна адаптація.*

В статье приведенные и обусловлены пути совершенствования ресоциализационной работы с несовершеннолетними преступниками в воспитательных колониях на современном этапе.

Ключевые слова: *групповая преступность, преступность несовершеннолетних, ресоциализация, социальная адаптация.*

In article resulted perfection ways resozialisation works with minor criminals in educational colonies at the present stage also are caused.

Key words: *group criminality, criminality of minors, social adaptation.*

В умовах підвищення пріоритету загальнолюдських цінностей, накопичених світовою культурою, закріплення їх у законодавстві України актуалізується потреба у нових підходах до шляхів попередження вчинення неповнолітніми злочинів, у тому числі насильницьких, зростає необхідність глибшого вивчення особистості неповнолітніх злочинців з метою організації подальшої успішної коригувально-профілактичної роботи. Водночас в умовах позбавлення волі, в ізоляції від суспільства особа осудженого зазнає вагомих змін. При цьому засуджений після закінчення терміну покарання, знову повернувшись у суспільство, закони якого він повинен дотримувати, не завжди в змозі це зробити. Однак для будь-якої держави, в тому числі й для України, дуже важливим є забезпечення достатнього рівня життєдіяльності та адекватної соціальної активності кожного члена суспільства.

Пенітенціарна ресоціалізація неповнолітніх, засуджених за скоєння злочину до позбавлення волі, повинна сприяти подальшій реінтеграції їх у суспільство. Тобто вона повинна допомогти неповнолітнім отримати необхідні знання та навички, підвищити рівень їхньої культури, набути якостей, необхідних для успішної законотворчої поведінки та розв'язання проблем з метою відновлення свого соціального статусу після звільнення, поновлення або встановлення позитивних соціальних зв'язків, включення у навчальну та трудову діяльність¹. Практика доводить, що досягнути таких результатів лише за допомогою контролю з боку установ виконання покарання неможливо. Крім того, як нами було встановлено, робота з ресоціалізації неповнолітніх ускладнюється й тим, що вони, як правило, залишаються у тому самому мікросередовищі, де сформувалася їхня протиправна поведінка. Тому нами було наголошено на необхідності забезпечення цілеспрямованої інкультурації неповнолітніх у процесі їхньої ресоціалізації, тобто організації впливу на неповнолітніх злочинців соціальними та культурними

засобами. А це сприятиме ефективнішому включенню їх у суспільство та формуватиме у них позитивні ціннісні орієнтації, достатній рівень культури поведінки та почуття прекрасного.

Серед українських дослідників у галузі кримінального права цією проблемою займалися В. П. Лютий, Кальченко Т. Л., Костенко О. М., Беца О. В. та інші.

Нами було визначено напрямки роботи, що, на нашу думку, сприятимуть її успішному досягненню. До таких напрямів ресоціалізаційної роботи ми віднесли створення соціально-культурного ресоціалізаційного центру (Центр) при соціально-виховній і психологічній службі колоній. Його цілями було визначено: сприяння підвищенню рівня культури поведінки ув'язнених неповнолітніх, формування у них інтересу до мистецтва, творення прекрасного, набуття соціально корисних інтересів і зв'язків, вироблення позитивних соціальних цінностей, подолання особистісних проблем і конфліктів з оточенням.

Організація діяльності такого центру нами здійснювалася на базі Ковельської виховної колонії. Було визначено, що ув'язнені відвідують дану службу три-чотири години на день у встановлений для них час і проходять призначені їм заняття з метою вирішення існуючих проблем. Роботу з неповнолітніми було сплановано проводити у дві зміни. Це пов'язано з тим, що підлітки можуть бути зайнятими у першій чи у другій половині дня, перебуваючи на роботі або у навчальному закладі. Тому визначений графік дозволив підібрати неповнолітнім час, коли їм буде зручно приходити на заняття. Крім цього, визначено час для індивідуальних консультацій, які проводяться двічі на тиждень для кожного ув'язненого. Час консультації різний для кожного неповнолітнього.

Зазначимо, що змістове наповнення роботи Центру залежить значною мірою від тих заходів, що вже заплановані у виховній колонії. Тому є необхідність його узгодження, в залежності від конкретної ситуації та встановленого рівня соціально-культурного розвитку ув'язнених неповнолітніх.

При Центрі було організовано такі гуртки за інтересами: «Етика» (де неповнолітні могли поглибленіше дізнатися про культуру поведінки та засвоїти на практиці правила етикету), «Особистість» (де більше дізнаються про себе та інших людей, вчать читати по жестах та поведінці характер інших людей тощо) та «Творчість» (де проводилося навчання гри на гітарі, навчання малюванню та іншим творчим видам діяльності). Їх створення обумовлено тим, що результати кримінологічного вивчення причин насильницької злочинності довели, що неповнолітні не вміють організувати культурно своє дозвілля.

Моніторинг виявлених особистісних проблем у неповнолітніх (асоціальний спосіб життя сім'ї, міжособистісні проблеми, несформованість соціально корисних інтересів, невизначеність пріоритетів особистості, несформований інтерес до культури, високого мистецтва, пізнання світу, творіння прекрасного, низький рівень культури поведінки неповнолітнього, асоціальні цінності особистості та ін.) проводився за такими встановленими ознаками: комунікативні та організаторські здібності, ціннісні орієнтації особистості, схильність до конфліктності, рівень культури поведінки, сформованість інтересу до культури, мистецтва, творення прекрасного. Отримані дані дозволили побачити зміни неповнолітніх за цими ознаками, що відбулися у процесі проходження ресоціалізації соціально-культурними засобами при Центрі (Рис. 1).

У ході організації роботи нами було також визначено соціально-культурні умови ресоціалізації неповнолітніх правопорушників у виховних колоніях:

1) врахування вікових та індивідуальних особливостей підлітка, а також соціальної ситуації його розвитку; 2) комплексне використання інтегрованих технологій педагогічної, соціальної та психологічної дії; 3) розробка та впровадження програм із використанням інтегрованих соціально-культурних технологій, спрямованих на стабілізацію емоційно-особистісного стану підлітків з протиправною поведінкою, формування у них позитивних ціннісних установок і моделей поведінки, розвиток здібностей до самоаналізу та самоконтролю; 4) цілеспрямована підготовка персоналу виховних колоній для неповнолітніх з питань соціально-культурної адаптації неповнолітніх. Означена робота була нами здійснена, спираючись на рекомендації, запропоновані В. В. Рибіним².

Необхідною складовою роботи Центру було також визначено організацію відповідної ресоціалізаційної соціокультурної роботи з сім'ями неповнолітніх ув'язнених. Адже, з одного боку, вони виступають основним соціальним інститутом, який заклав основи поведінки неповнолітніх, де проходила первинна їхня інкультурація, а отже і засвоєння антисоціальних паттернів. З іншого боку, сім'ї неповнолітніх є тим середовищем, куди вони повернуться після відбуття покарання, тобто, де буде продовжуватися їхня інкультурація. Щодо роботи з батьками, то працівники Центру при співпраці з іншими соціальними та правовими інституціями можуть використовувати різні форми роботи: батьківський всеобуч, консультації, рейд «Сім'я», батьківські збори, обмін досвідом батьків щодо виховання звільнених неповнолітніх, семінари соціально-культурного спрямування, заняття з підвищення педагогічної культури батьків. При цьому роботу доцільно проводити за такими напрямками: 1) виявлення й облік сімей, у яких склалися несприятливі умови для виховання дітей; 2) налагодження контактів із сім'ями, вивчення відносин між їхніми членами, стосунків між самим подружжям, виявлення рівня педагогічної та соціальної культури батьків і спроможності забезпечення позитивної інкультурацію дітей; 3) соціально-культурна та правова ресоціалізація сімей групи ризику: залучення їх до тренінгових занять соціально-культурного спрямування; організація для них батьківських всеобучів і консультування тощо.

Реалізація цього напрямку визначалася типом функціонально неспроможної сім'ї. Так, ресоціалізаційну роботу з сім'ями, де життя неповнолітніх було пов'язане із жорстоким поводженням, п'яними бешкетами, сексуальною розбещеністю батьків, відсутністю елементарної турботи про освіту дітей, доцільно покласти на співробітників інспекцій у справах дітей, доручивши їм соціальний патронаж і соціально-правовий захист дітей з таких сімей.

Серед сімей підлітків, що перебувають у місцях позбавлення волі, найпоширенішими є педагогічно неспроможні сім'ї, у яких за відносно сприятливих умов (здорова сімейна атмосфера, батьки ведуть правильний спосіб життя та проявляють турботу про дітей) неправильно формуються взаємостосунки з дітьми, є наявні серйозні педагогічні прорахунки, що призводять до різних асоціальних проявів у свідомості та поведінці неповнолітніх. За даними нашого дослідження, серед тих, хто перебуває на обліку в ІСД, 45-60% підлітків – з педагогічно неспроможних сімей.

Педагогічно неспроможна сім'я, перш за все, потребує психолого-педагогічної корекції стилю сімейного виховання та характеру взаємостосунків батьків з дітьми як основних чинників, що обумовлюють їх непрямої десоціалізуючий вплив. Таку допомогу можуть надати психологи як школи, так і ЦССМ, Служби у справах сім'ї, дітей і молоді, а також соціальні педагоги та досвідчені

вчителі, котрі добре знають індивідуальні особливості дітей і підлітків, умови їхньої сімейного виховання.

Ресоціалізаційна робота з такими сім'ями може включати: відвідування сімей, бесіди щодо попередження бездоглядності та безпритульності неповнолітніх; бесіди та консультації з батьками щодо попередження шкідливих звичок серед неповнолітніх, девіантних та адиктивних форм поведінки; організацію тематичних зустрічей з працівниками освіти, правоохоронних органів і закладів охорони здоров'я; організація зустрічей зі спеціалістами різної спрямованості – психологами, соціальними працівниками, лікарями, юристами, представниками органів влади, громадськості, благодійних організацій тощо (Рис. 2).

Зазначимо, що у ході відвідування працівниками Центру та співпрацюючими службами сімей ув'язнених неповнолітніх і проведення з батьками відповідної роботи, було виявлено проблеми різних сімей, розроблено програми підтримки та запропоновано допомогу сім'ям (психологічну, соціально-педагогічну, юридичну, гуманітарну, медичну). Однак незважаючи на те, що допомогу було запропоновано усім родинам, прийняли її не всі, висловлюючи недовіру до діяльності Центру. Деякі сім'ї взагалі проігнорували підтримку з боку служб, коли вони тільки розпочали налагоджувати свою діяльність і пропонували надання соціальних послуг сім'ям (Рис. 3).

Водночас, як показав досвід діяльності Центру, успішність роботи з ресоціалізації звільненого неповнолітнього багато в чому залежить від злагодженості роботи фахівців різних установ і даного Центру, а також від дотримання ними гуманістичних принципів соціально-педагогічної роботи.

Особливої ваги набуває організація групової роботи щодо формування соціокультурних навичок. Ефективними в цьому плані є такі форми роботи:

1. Соціальний тренінг. Під соціальним тренінгом у літературі розуміється навчання, тренування засуджених у групі³. Соціальний тренінг передбачає вивчення соціально прийнятних, некримінальних способів подолання ситуацій, що виникають в повсякденному житті, тобто позитивну інкультурацію. Носієм процесу навчання є група. Цей напрям ресоціалізаційної роботи може реалізовуватись як у Центрі, так і соціальними працівниками та співробітниками загальної служби виконання покарань, які спеціально навчалися методиці проведення соціального тренінгу.

Такі тренінги передбачають: підбір клієнтів, яким необхідний соціальний тренінг; підготовку до соціального тренінгу та посттренінгові заходи; підготовчі бесіди з учасниками соціального тренінгу; кооперацію із зовнішніми організаціями, інститутами, окремими громадянами, сприяючими проведенню соціального тренінгу; проведення соціального тренінгу.

Соціальні тренінги можуть проводитися у формі ситуаційно-рольових ігор⁴. Наприклад, ситуації: «По дорозі з колонії додому», «Перший день удома», «Відмова в прийомі на роботу» і т.д. На заняттях відбувається імітація можливих ситуацій, обговорення, вибір і закріплення розумних варіантів поведінки. Кожному засудженому, котрий готується до звільнення, пропонується зіграти роль людини, яка тільки що опинилася на волі. Цю роль по черзі виконують всі особи, що готуються до звільнення. Ролі інших учасників ситуації (друзів, батьків, колег по роботі і т.д.) можуть виконувати інші засуджені, а також керівники занять (психолог, вихователі, вчителі).

Соціальні тренінги можуть бути також включені в програму роботи «школи» з підготовки засуджених до звільнення, поєднуючись із традиційними заняттями

(лекції, бесіди, консультації). Їх варто присвятити вивченню поведінки людини в конкретних життєвих ситуаціях, які можуть виникати в осіб, що звільнилися з ВК (дод. Д.3). Застосування тренінгу дозволяє істотно підвищити поріг психологічної стійкості, здатність орієнтації у складних ситуаціях, навчити розумно обирати вихід з них.

2. Група соціальної дії. Згідно з А. Брауном, такі групи створюються на основі спільних інтересів, потреб і проблем з метою колективних дій, спрямованих на вирішення спільних проблем і зміну соціальних умов, що заважають їхній життєдіяльності⁵. Самокерованість таких груп проявляється в тому, що їхні члени самостійно визначають свої проблеми та засоби їх подолання. Завдання працівника установи виконання покарання полягає в допомозі групам усвідомити власні потреби та проблеми, їхні причини та організувати колективну діяльність, спрямовану на подолання цих проблем.

Використання моделі самокерованої групової роботи щодо дітей та молоді, котрі знаходяться у конфлікті із законом, побудовано на уявленні про те, що одними з причин протиправної поведінки неповнолітніх є відсутність умов для задоволення їхніх потреб, упереджене ставлення до них дорослої частини суспільства (зокрема, школи, правоохоронних органів), невизнання дорослими їхніх прав, потреб і можливостей, невмілі виховні дії дорослих⁶. Якщо об'єднати дітей у групи та допомогти їм зрозуміти, з одного боку, соціальну природу їхніх проблем, а з іншого – свою відповідальність і здатність змінити своє життя, їхня активність може бути спрямована у конструктивне русло: на організацію відпочинку, праці, створення умов для свого фізичного та культурного розвитку, на подолання конфліктів.

3. Дозвільні групи. Однією з причин кримінальної поведінки засуджених є їхнє невміння організувати своє дозвілля. В першу чергу, це стосується неповнолітніх і молоді. Тому в ході виконання покарань цієї категорії засуджених необхідно показати шляхи та способи раціональної організації вільного часу. Основна задача таких заходів – розкрити здібності та можливості засуджених, розбудити у них ініціативу. Роботу щодо організації дозвілля в групах можна проводити як тренування соціальної поведінки, оскільки при цьому засуджені вчаться контактувати з іншими людьми, співвідносити або підпорядковувати свої бажання загальній позитивній цільовій установці. Практика показує, що участь засуджених у дозвільних групах веде до їхньої більшої врівноваженості, зниження агресивності, збільшення власної ініціативності та в цілому до поліпшення психологічного клімату в установі. Щодо основних дозвільних форм, то фахівцями УВП Німеччини, які вже тривалий час практикують таку роботу, пропонується особливу увагу звернути на спортивні та культмасові заходи, роботу в бібліотеках і зі ЗМІ, семінари щодо проблем міжособистісних стосунків, сімейних відносин, шлюбу й ін.⁷

Окреме місце в установах виконання покарань доцільно надати організації спортивних заходів. Як показала практика, спорт допомагає засудженим вже в ході відбування покарань готуватися до життя на волі. Крім того, в рамках спортивних заходів, незалежно від того, де вони проводяться (у стінах установи або поза нею), засудженим надається можливість здійснювати повноцінні контакти із законотриваючими громадянами. Спортивні зустрічі з різними командами створюють невимушену атмосферу, переривають ізоляцію, усувають існуючі упередженості та непорозуміння, сприяють встановленню зв'язку засуджених із зовнішнім світом. При цьому значно зростають можливості нормального вклю-

чення в життя суспільства, оскільки осуджені можуть продовжити заняття спортом після звільнення.

4. «Житлова група» теж призначена для формування у засуджених навичок життя в колективі. Її рекомендований склад: 8-11 неповнолітніх, що працюють під керівництвом соціального працівника або співробітників загальної служби виконання покарань. Їм також надають допомогу психологи установи. В «житлових групах» колективно обговорюються проблеми, конфлікти, що виникають у результаті сумісного проживання, встановлюються відповідні типи поведінки в конфліктних ситуаціях. Таким чином, «житлова група» є ніби «соціальним навчальним полігоном для засуджених»⁸.

За час роботи Центру ставлення до нього кардинально змінилося у значній кількості сімей засуджених неповнолітніх (з 35% до 72%), що говорить про ефективність проведення подібної соціально-профілактичної роботи (Рис. 4).

Розглядаючи різновиди групової ресоціалізаційної роботи з неповнолітніми злочинцями, слід зазначити, що система «вихователь-засуджений» не є замкнутою. На ефективність роботи цієї системи впливає соціальне середовище та мікросередовище засуджених. Інформація про ситуацію в колонії, її мікросередовище, відомості про зміст етичної сфери особистості засудженого, його діяльності та положення в колективі вноситься в підсистему «вихователь», систематизується, осмислюється та трансформується в структуру «засуджений». Таким чином, відбувається взаємодія вихователя та засудженого, яку слід розглядати як складний процес взаємостосунків, результат яких виявляється на «виході» системи, а ефективність визначається відповідальним ставленням члена ради вихователів до своєї роботи та засудженого до своїх вчинків, дій і поведінки.

1. Гусак А.П. Метод пенітенціарно-педагогічного аналізу мотиваційно-потребнісної сфери в пенітенціарних установах // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання реформування правової системи України». – Луцьк, 2007. – С.182-186. 2. Рыбин В.В. Социально-культурные условия адаптации подростков с делинквентным поведением в центрах временной изоляции: Дисс. ... канд. пед. наук. – Тамбов, 2006. – 228 с. 3. Ресоциализация осужденных в пенитенциарных учреждениях ФРГ (социально-психологический аспект): Учеб. пособие. – М.: Права человека, 2001. – 182 с. 4. Авдеев В. Актуальные вопросы лишения свободы несовершеннолетних // Уголовное право. – М.: Интел-Синтез, 2001. – № 2. – С. 3-6. 5. Браун А. Групповая работа в Великобритании // Практика социальной работы / Под ред. Кристофера Ханвея й Терри Филлпота. – Амстердам-Киев, 1996. – С. 53-67. 6. Методичний інструментарій діяльності з ресоціалізації неповнолітнього, засудженого до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі // Інновації в роботі з ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань не пов'язаних з позбавленням волі: Метод. матер. / За ред В.П. Лютого. – К., 2005. – С.70. 7. Ресоциализация осужденных в пенитенциарных учреждениях ФРГ (социально-психологический аспект): Учеб. пособие. – 182 с. 8. Ресоциализация осужденных в пенитенциарных учреждениях ФРГ (социально-психологический аспект): Учеб. пособие. – С. 37.